

УДК 703: 304: 655.413 «Веселка»

ІВАНЧЕНКО О. В.

ТЕМАТИЧНА ПАЛІТРА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ КНИЖОК ДЛЯ ДІТЕЙ ЗА РАДЯНСЬКОГО ЧАСУ

У статті проаналізовано основну тематичну палітру науково-популярної літератури для дітей у радянський час. Проведено порівняльно-історичні паралелі з сьогоденням.

Ключові слова: тематика видань, видавництво «Веселка», видавнича діяльність.

На тлі загального зниження читацької активності останніми роками особливо виділяється науково-популярна книга для дітей, попит на яку не лише не зменшується, але й щороку зростає. Широка тематика цієї літератури зараз може задовольнити найвибагливішого читача. Науково-популярна література спрямована передусім на розвиток інтелектуальної сфери дитини, накопичення нею певних знань. Її цільове призначення полягає в тому, щоб зрозумілою для дітей різного віку мовою розповісти про системність навколишнього світу, його побудову, про причинно-наслідкові зв'язки між окремими явищами і предметами, а також розкрити сутність наукових понять; допомогти дітям оволодіти їх науковим змістом, навчити оперувати ними в навчально-пізнавальній діяльності [6, 44]. Зміна способу життя та ментальності українського народу, основних його моральних орієнтирів, спричинені зміною системи державного управління, відкриттям інформаційних каналів, впливом засобів масової інформації, викликали значні зрушення в тематичному репертуарі видань, у тому числі, для дітей. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне тематичний аспект науково-популярної літератури для дітей розглядати у зв'язку з суспільно-політичним устроєм держави. Такий підхід дає змогу не лише виявити зміну основних тем, які з'являються чи зникають у дитячій

літературі зі зміною періодів, а й простежити розвиток тих, що наявні в різних часових проміжках.

Тематичні особливості літератури для дітей були предметом вивчення українських науковців, зокрема, О. Вовк [1], М. Вовнякової [2], О. Гаврош [3], А. Ємець [4], О. Копистинської [5], Е. Огар [6]. У науковій літературі представлено значну кількість праць, присвячених аналізу окремих тематичних особливостей дитячої книги. Однак сучасні реалії життя засвідчують швидку зміну уподобань юних читачів, що відображається на тематиці творів для дітей.

Постає потреба детальнішого вивчення означеного питання, у тому числі, і в порівняльно-історичному аспекті. Тому метою нашої статті є аналіз тематичних ознак сучасної науково-популярної книги для дітей у порівнянні з тематикою радянського часу.

Видавничі плани будь-якого радянського видавництва, звичайно, відображали партійні вимоги до тематики видань. Щодо дитячої книжки – це теми, що розвивали у новому поколінні радянських людей, що народилося в тоталітарній державі й зростало під пильним наглядом радянської системи, будучи відірваними від об'єктивної інформації, про реальне становище, необхідні риси «будівника комунізму» (любов до партії, повагу до її ідеалів та ідолів, працелюбність, скромність, колективізм і т. п).

Єдиним спеціалізованим видавництвом в Україні, яке забезпечувало видання дитячої літератури за радянського часу, було видавництво «Веселка». Науково-популярна література серед видань «Веселки» займає незначне місце в порівнянні з загальним масивом літератури художньої. Пов'язано це було з обмеженим попитом читачів на книжки такого тематичного спрямування. Науково-популярні видання призначалися переважно для дітей середнього та старшого шкільного віку, які вже мали певні захоплення в різних видах діяльності, галузях науки, техніки, бажали

отримати наукові знання про предмет своїх уподобань чи навчитися щось робити власноруч.

Найбільш значимими серед книжок, запропонованих дітям, починаючи з часу створення дитячого видавництва в 1934 році, були видання, які знайомили юних читачів з основними ідеологами комунізму та соціалізму, їх життям і творчістю. Так, уже перші роки роботи «Веселки» надали малечі значну кількість пізнавальної інформації на цю тему, причому література призначалася і для дітей молодшого шкільного віку, як-от: «Промова В. І. Леніна на III Всеросійському з'їзді РКСМ 2 жовтня 1920 р.: наказ молодому поколінню більшовиків» (1934), спогади А. Ульянової-Єлізарової «Дитячі й шкільні роки Ілліча» (1934) з перевиданнями в 1936, 1937, 1959, 1980 роках, «Оповідання про Маркса і Енгельса: збірник спогадів» (1958), розповіді Б. Воліна «Студент Володимир Ульянов» (1960) та ін.

Значний масив видань, майже позбавлених ідеологічного нашарування, складає пізнавальна та прикладна література про навколишнє середовище, корисні копалини, рослинний і тваринний світ планети, географічні відкриття та ін.: Е. Міндлін «Походи криголама «Красін» (1937), Р. Пересвєтов «Обережно – змії» (1964), М. Миклухо-Маклай «Мандрівка на Нову Гвінею» (1965), Е. Агабальянц «Секрети одного мінералу: Нарис про глину» (1975), В. Александрова «Рослини-хижаки» (1975) та ін.

Складні економічні умови в країні, бідність, брак продуктів харчування, одягу, необхідних побутових речей у переважної частини населення, а пізніше – суцільний дефіцит харчових та промислових товарів спричинили попит на книги прикладного характеру, які б навчали виготовляти потрібні предмети самостійно, вирощувати сільськогосподарські рослини, давали б знання про професії, будову різних механізмів, пристроїв, заходи захисту та безпеки. Такі видання

виходили переважно незначними тиражами, але багатоманітністю матеріалу задовольняли цікавість читачів різних вікових груп, статі, захоплень: С. Кравцов-Крига «Хочу фотографувати: Як самому зробити фотоапарат і як фотографувати ним» (1934), Є. Вайнштейн «300 000 кілометрів за секунду» (1934) – для радіотехніків, К. Мавріна «Ми самі шиємо» (1960), І. Горобець «Для братика й сестрички: Іграшки-саморобки» (1974), В. Єфімов «Автоматика своїми руками» (1981) та ін.

Актуальною, відповідно до суспільно-політичного становища країни, залишається література, видана ще напередодні війни: П. Борисенко «Ворог над містом: Про протиповітряну хімічну оборону» (1941), Б. Пех «Що таке маскування» (1941), В. Сочеванов «Як подати першу допомогу» (1941).

Суспільна тематика науково-популярних видань зорієнтована переважно на розвінчання народних забобонів та релігії, ознайомлення з життям і традиціями народів, які проживають у країні, аналіз політичних подій (зокрема з'їздів партії), ознайомлення читачів з різноманітними документами, заходами, персоналіями і т. д., які репрезентують найкращі, з ідеологічного погляду, риси суспільного устрою держави: А. Ваксберг «Що можна, а що ні: Про радянське законодавство» (1967), Ф. Арський «У країні міфів» (1971), О. Дергачов «Легенди синіх гір: Про Киргизію» (1975), В. Зоц «Комісари» (1977), Е. Каганов «Урок історії, або розмова про XXVI з'їзд партії: Нарис» (1982) та ін.

Науково-популярні розповіді про історію, стан розвитку, окремі цікаві аспекти науки, освіти, мистецтва не лише радянського, українського, а й світового рівня, містять видання «Веселки», починаючи з 60-х років XX століття: І. Волошин «Прекрасне живе вічно: Нарис про народне декоративне мистецтво України» (1961), С. Андрієвський «Чудесне – поруч: Нариси про досягнення науки і техніки в нашій країні» (1969), Б. Крижанівський «Золоті сторінки кіно: Нариси» (1978) та ін.

Значна кількість видань радянського періоду діяльності «Веселки» присвячена висвітленню напрямів роботи піонерської організації, її історії, життя й подвигу піонерів-героїв, що становило вагому ланку підготовки майбутніх «будівників комунізму». Серед них: А. Патяк «Ніна Суца: Нарис про піонерку» (1934), А. Примаєв «Дай руку, друже!: Про дружбу українських і зарубіжних піонерів» (1962), І. Шкаровська «Високе вогнище: Оповідання про перших піонерів» (1978) та ін.

Важливим аспектом у радянській програмі всебічного гармонійного розвитку людини був фізичний розвиток та спорт. Тому, беручи до уваги ще й притаманну дітям природну фізичну активність, захоплення різними видами спорту, цій темі «Веселка» присвячує низку науково-популярних видань, як-от: В. Блях «На ковзани, на лижі: Поради» (1934), Н. Денисов «Шовкові куполи: Про парашутний спорт» (1941), В. Петровський «Твоя зарядка: Щоденна гімнастика школяра» (1964), В. Борзов «Поєдинок триває секунди: Нарис про спринтерський біг» (1973), О. Коляков «Баталії на шахівниці: Поради юним шахістам» (1981) та ін.

Мовно-літературна тематика видань представляє насамперед літературно-критичні нариси про життя і творчість письменників, розкриття окремих мовних проблем, тобто матеріал, який в основному використовували вчителі в процесі підготовки до уроків та позакласних заходів. Цей матеріал призначався також і для дітей середнього та старшого шкільного віку. Прикладами таких книжок є: П. Колесник «Безсмертний Кобзар: Нарис» (1961), А. Матвієнко «Живе слово» (1964), А. Костенко «Співачка досвітніх вогнів: Леся Українка» (1971), В. Коптілов «У світі крилатих слів» (1976) та ін.

Нові суспільно-політичні та економічні умови в країні, звичайно, суттєво вплинули на видавничий репертуар сучасних видавництв, у тому числі й видавництва «Веселка». Духовні ж інтереси сучасного читача значно розширилися, що миттєво відобразилося й на тематиці видань. Ще

з кінця 80-х років ХХ століття починають з'являтися теми, викликані давніми духовними потребами нації – мови, традицій, вірувань народу.

Сучасний вибір науково-популярної літератури видавництв, які друкують книжки для дітей, є значно ширший за радянський. Такі видання найчастіше використовуються сучасними читачами. Книжки цієї тематики повинні мати найвищу поліграфічну якість, аби скласти гідну конкуренцію широкому асортименту подібної продукції на книжковому ринку, випущеної багатьма видавництвами. Основними тематичними напрямками книжкової продукції науково-популярного напрямку є історія України, видатні особистості, культура, освіта, літературознавство, природа, географія, історія, екологія, людина, наука.

Тема культури та освіти в науково-популярних виданнях, започаткована ще в радянський період, тепер набуває переважно національного характеру, відображаючи українські надбання: «Отче наш: Розповіді про віру і молитву» (1994), «Ой на Івана, та й на Купала: Фольклорно-етнографічна розповідь» (1999), В. Касіян «Пророк: Літературно-мистецька книга» (2006) тощо.

Сучасна літературознавча тематика за кількістю назв чітко вирізняється серед інших наукових галузей. Вона представлена в основному розробками українських дослідників, що стосуються, у тому числі, й суворо заборонених за тоталітарного режиму тем: І. Ільєнко «У жорнах репресій: Оповіді про українських письменників: (за архівами ДПУ – НКВС)» (1995), В. Шевчук «Вершинний твір українського бароко: Літературознавче дослідження «Енеїди» І. Котляревського» (2003), Д. Наливайко «Поема Джорджа Байрона «Мазепа» у контексті європейського романтизму: Літературознавче дослідження» (2006) та ін.

Досі серед читачів залишається популярною тема природи, Всесвіту, географії, техніки. Значний вплив на обрання юним читачем книг зазначеної тематики переважно справляє їх виразне художнє оформлення,

що широко супроводжує тексти. Такими прикладами сучасних видань є: Я. Левчук «Пізнай і полюби: Довідник юного орнітолога» (1995), М. Янко «Гомін землі: Загадки топоніміки» (2000), І. Жук «Діти і радіація: Науково-пізнавальні розповіді» (2003), «Нормативні та практичні аспекти виконання оцінки впливу на навколишнє середовище: збірник матеріалів (2003) та ін.

З-поміж видань, на які існує чималий попит читача, стали ті, що присвячені різним аспектам вияву людської особистості (зовнішності, рис характеру, поведінки), наприклад: Є. Сокол, Н. Круглякова «Як бути красивою: Поради косметолога» (1996), Ф. Пауло «Педагогіка душі» (2003), Ю. Чайковський «Розгадки таємниць людини: Від Гіппократа до сьогодення» (2004) та ін.

Таким чином, тематика видань науково-популярної літератури для дітей зазнала значних змін, викликаних переважно новими суспільно-політичними та економічними умовами країни, які у свою чергу спричинили зрушення в читацьких потребах та симпатіях. Порівняно з радянським періодом діяльності видавництва спостерігаємо розширення тематики науково-популярних видань (мова, традиції, вірування народу, людська особистість), надання актуальності деяким давнім темам (культура, освіта, природа), зникнення деяких непопулярних тем (ідеологія, дитячі організації тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк О. Основні завдання української дитячої літератури [Електронний ресурс] / О. Вовк. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_20/Vovk.pdf.
2. Вовнякова М. Книжки для дітей [Електронний ресурс] : підручник / М. Вовнякова. — К. : Знання, 2008. — Режим доступу : <http://pidruchniki.com.ua>.

3. Гаврош О. Українська дитяча книжка [Електронний ресурс] : навч. посіб. / О. Гаврош. — К. : МАУП, 2001. — Режим доступу: <http://buklib.net>.
4. Ємець А. Проблеми побудови і реалізації курсу «дитяча література» в сучасному педагогічному ВНЗ [Електронний ресурс] / А. Ємець. — Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_21/jemec.pdf.
5. Копистинська І. Книжкові розкладки сьогодні: тематичний аспект / І. Копистинська // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. — 2003. — № 11. — С. 19—21.
6. Огар Е. Дитяча книга : проблеми видавничої підготовки : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Е. Огар. — Л. : Азарт, 2002. — 160 с.

ИВАНЧЕНКО О. В.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ ПАЛИТРА НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫХ КНИГ ДЛЯ ДЕТЕЙ В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ

В статье проанализована основная тематическая палитра научно-популярной литературы для детей в советское время. Проведены сравнительно-исторические параллели с современностью.

Ключевые слова: тематика изданий, издательство «Веселка», издательская деятельность.

IVANCHENKO O.

SUBJECTS OF THE PUBLICATIONS POPULAR SCIENTIFIC BOOKS FOR CHILDREN IN THE SOVIET PERIOD

The article presents analysis subjects of the publications popular scientific books for children in the Soviet period to the present time.

Key words: subjects of the publications, publishing house «Veselka», publishing activity.

Стаття надійшла до редколегії 5.11.2012 р.

